

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПАУЗАЦІЇ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ

Ганна ЮЩЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті висвітлено соціолінгвістичну зумовленість актуалізації пауз в англійському офіційно-діловому діалогічному мовленні. На підставі експериментально-фонетичного дослідження розглянуто перцептивні й акустичні особливості паузацій, зумовлені дією таких соціолінгвістичних чинників: соціального статусу мовців, функціонально-прагматичної спрямованості мовлення та його емоційно-прагматичного потенціалу.

Ключові слова: пауза, тривалість, варіативність, фрагмент, соціальний статус мовців, функціонально-прагматична спрямованість, емоційно-прагматичний потенціал.

The impact of sociolinguistic factors on pauses actualization in English formal business dialogic speech is discussed in this paper. On the basis of experimental phonetic research auditory and acoustic peculiarities of pauses determined by speakers' social status, functional-pragmatic aim of speech and its emotional-pragmatic potential are considered.

Key words: pause, duration, variability, fragment, speakers' social status, functional-pragmatic aim, emotional-pragmatic potential.

Дослідження проблем соціальної диференціації мови має давню традицію у світовій лінгвістиці. Ідеї про тісний зв'язок мови і суспільства знайшли своє відображення у працях Ш.Баллі, Е.Сепіра, В.Матезіуса, Б.Гавранека та інших лінгвістів. Питання функціонально-стилістичної варіативності мови і класифікації функціональних і вимовних стилів продовжують залишатися одними з найбільш дискусійних у лінгвістиці. Проблемі дослідження особливостей функціонування соціально маркованих засобів мови присвячено ряд праць вітчизняних і зарубіжних дослідників (В.Д.Бондалетов, А.Гімсон, Д.Джоунз, Л.П.Крисін, Д.Кристал, У.Лабов, О.Д.Петренко, Л.І.Прокопова, О.І.Стеріополо, О.Д.Швейцер, Т.І.Шевченко та ін.).

Загальна спрямованість сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення мовних явищ крізь призму їхньої соціокультурної варіативності зумовлює потребу комплексного аналізу низки позамовних чинників, що може слугувати підґрунтям для вивчення явищ варіативності вимови в соціальному аспекті. У зв'язку з цим, дослідження соціолінгвістичної варіативності просодичних характеристик мовлення відзначається особливою актуальністю. Метою цієї розвідки є виявлення соціолінгвістично зумовлених ознак паузацій в англійському діалогічному мовленні, обґрунтованих у результаті проведеного експериментально-фонетичного дослідження варіативності інтонації в офіційно-діловій сфері.

У процесі обґрунтування теоретичних передумов дослідження було розроблено класифікацію соціолінгвістичних, функціонально-прагматичних й емоційно-модальних ознак офіційно-ділового діалогу, яка слугувала методологічною основою планування та реалізації основних процедур експериментально-фонетичного дослідження. При цьому з погляду поставленої мети, спрямованої на обґрунтування соціолінгвістичної зумовленості інтонації офіційно-ділового мовлення, ми вважали за доцільне використовувати такі соціально значущі ознаки: соціальний статус мовця відносно статусу слухача (вищий, рівний, нижчий), функціонально-прагматична спрямованість мовлення (досягнення згоди, отримання інформації, спонукання до дії) та емоційно-прагматичний потенціал (високий, середній, низький).

З метою оптимального проведення експериментально-фонетичного дослідження та експліцитної інтерпретації його результатів тексти експериментальних діалогів було членовано на структурно-семантичні блоки та їхні фрагменти відповідно до конкретної функціонально-прагматичної мети: початок (контакто-встановлювальний, стратегічно-визначальний фрагменти), основна частина (конфліктотвірний, динаміко-подійний, аргументативно-дискусійний фрагменти), завершення (попередньо-заключний, власне-заключний фрагменти).

Програма і методика експериментально-фонетичного дослідження передбачала два етапи аудитивного аналізу, акустичний аналіз та лінгвістичну інтерпретацію й узагальнення експериментальних даних. Матеріалом дослідження слугував експериментальний корпус діалогічних текстових фрагментів, начитаних дикторами – носіями англійської мови

(британський варіант), матеріал із лінгафонних інтерактивних курсів та відеокурсів англійської мови, а також оригінальних англійських фільмів.

З точки зору реалізації просодичних характеристик пауза трактується як переривання в мовленнєвому континуумі [4: 128], яке фіксується внаслідок падіння рівня інтенсивності до нуля на мінімальній часовій ділянці; а фізіологічним корелятом паузи виступає зупинка в роботі органів мовлення, приведення їх у стан спокою. Під час аудитивного аналізу експериментального матеріалу ми використовували шкали комплексу перцептивних градацій, які найповніше відповідали завданням нашого дослідження [4: 97-98]. Для опису перцептивних параметрів реалізації пауз ми застосовували чотирирівневу шкалу градацій тривалості пауз (довга, середня, коротка, перцептивна), виділяючи при цьому перцептивну паузу не як аудитивно сприйману перерву звучання, а як смислову межу між двома інтонаційними одиницями [8: 7].

Акустичні характеристики пауз на стиках фрагментів досліджуваних діалогів визначалися із застосуванням комп'ютерної програми *Cool Edit Pro* [9]. Тривалість пауз на стиках фрагментів оцінювалася у термінах: мінімальна (0-20%), коротка (21-40%), середня (41-60%), збільшена (61-80%), максимальна (81-100%). За результатами аудитивного й акустичного аналізу було обчислено частотні показники актуалізації пауз досліджуваних фрагментів діалогів.

Під час здійснення аудитивного аналізу аудиторами було відзначено, що однією з дистинктивних ознак соціолінгвістичної варіативності англійського офіційно-ділового діалогічного мовлення на перцептивному рівні є характер його паузації та особливості членування мовлення на синтагми. Як відомо, варіативність темпу й паузації залежить від ступеня офіційності мовлення [4: 113]: саме темп виступає показником ситуативної зумовленості мовлення та спричинює появу в мовленні соціолінгвістичних варіантів вимови [5: 106]. Щодо офіційно-ділового спілкування, то воно характеризується помірним темпом, паузацією з різною часовою довжиною, дрібним членуванням на синтагми. Наприклад:

– *There're 'some ,values § which are e `ternal,| and in ,fact | you 'found a tre'mendous im ,provemēt § in con,ditions during ↑Victorian , times | because ,people § were 'brought `up with a 'sense of ,duty.||*

Як бачимо, паузація є семантично передбаченою, тобто інтонаційні групи, які є невеликими за розмірами, складаються зі слів, об'єднаних за змістом. З прикладу також видно, що аналізований фрагмент характеризується наявністю коротких внутрішньосинтагменних чи перцептивних пауз, які зазвичай визначаються як інтенсифікуючі та єднальні, тобто як такі, що підсилюють зміст подальшої інформації й об'єднують її з висловленою раніше, інтенсифікуючи при цьому семантичну вагу висловлення [6: 104].

Іноді темп і паузація мовлення можуть виступати засобом інформативного членування повідомлення [1: 41], що дозволяє слухачеві розмежовувати основну й фонову інформацію: сповільнення темпу спостерігається на важливих інформативно актуальних частинах повідомлення, у свою чергу менш важливі частини повідомлення вимовляються прискореним темпом. Таким чином, інтонація підвищує прагма-інформативний потенціал висловлень мовця, що достатньо повно проілюстровано в наведеному нижче прикладі, в якому сповільнення темпу в першій і третій синтагмах акцентує комунікативно вагомі компоненти повідомлення:

– *I was 'brought `up with a 'very `strong 'sense of ,duty,| and ,part of the ,sense of ,duty § →was § that if 'you were 'getting `on ,better | so you ,turned your ,self to 'help` others.||*

В аналізованому фрагменті простежується також типове просодичне оформлення фонові інформації (друга й четверта синтагма), яке актуалізується через функціонування другорядного наголосу на низькому тональному рівні й часткового наголосу, які зумовлюють складну ритмічну структуру висловлення. Під час передачі фонові інформації мовцям властива також тенденція до зниження гучності при вимові менш важливих слів, звуження тонального діапазону, прискорення темпу мовлення, зменшення кількості пауз, а звідси функціонування переважно довших інтонаційних груп. Така функція пауз підтверджує

висновок про те, що паузація є одним із основних засобів інформаційної сегментації мовлення [2: 36].

Слід зазначити, що в офіційно-діловому спілкуванні паузація і темп є важливими показниками рівня компетентності мовців у питанні, що обговорюється: рівень компетентності лінійно пропорційний темпу мовлення. Разом із тим, темп мовлення може слугувати індикатором зниження ступеня його офіційності та підвищення його емоційно-прагматичного потенціалу. Було виявлено, що зі зростанням емоційно-прагматичного потенціалу висловлення спостерігається загальне прискорення темпу вимовляння, дрібне членування на синтагми, що може набувати різних емоційно-конотативних відтінків, які передаються взаємодією декількох просодичних параметрів. Наприклад, у наведеному нижче висловленні, яке реалізоване вищим за статусом комунікантом та характеризується середнім емоційно-прагматичним потенціалом, відзначено прискорення темпу вимовляння, дрібне членування на інтонаційні групи та стакатоподібний ритм, що кваліфікувалося аудитором як засіб вираження негативних емоцій комуніканта (роздратування):

– *I was going to say that the overall cost per delegate at Hill fields is ten per cent higher than what we paid last year.*

Крім того, реалізація висловлення у звуженому діапазоні та поступове прискорення темпу від першої до фінальної синтагми сприяє нагнітання емоцій та підсиленню напруги, яке інтенсифікується спадною ковзною шкалою в другій і третій синтагмі та пролонгацією голосного /a:/ у ключовому слові “last” [lɑːɑːst], що реалізується завдяки положості високого спадного термінального тону. При цьому голосний заднього ряду низького піднесення /a:/, який зазвичай справляє негативний фоносемантичний ефект [3: 185], асоціюючись з антипатією, ворожістю, неприязню, інтенсифікує негативний смисл усього висловлення, що також підсилюється придиховим тембром при помірній гучності звучання.

Цікавим є також зауваження аудиторів про те, що для мовців з вищим соціальним статусом характерна довша тривалість паузи під час обміну репліками. Що стосується мовців з нижчим соціальним статусом, то для їхнього мовлення характерними є короткі паузи при розмові з мовцем вищим за статусом (бажання якомога швидше відреагувати на спонування) та іноді невтриманість паузи або навіть переривання при розмові з рівним за статусом комунікантом. Простежимо цей процес на прикладі розгляду такого фрагмента діалогу:

– *Yes, that's a good point, but it still seems rather expensive.* || *I → mean...*

– *'Can I say something here? || There is always The Grange.* || *I've been there for several times, → and...*

– *David, may I just finish?* ||

Як бачимо, у наведеному фрагменті, кваліфікованому аудитором як аргументативно-дискусійний фрагмент діалогу з низьким ступенем офіційності й рівним соціальним статусом, відбувається накладання реплік одна на одну та невтриманість паузи, що свідчить про наростання його емоційності. Крім того, зазначені висловлення були ідентифіковані як такі, що мають високий емоційно-прагматичний потенціал, про що свідчать вживання високих спадних ядерних тонів у другій і третій синтагмах; екстрависокий тональний рівень початку другого висловлення “Can I say something here?”, що слугує для привернення уваги до висловленої думки; хвилеподібний рух мелодійного контуру в наступному реченні “There is always The Grange” та швидкий темп, проте надзвичайно чітка артикуляція останнього висловлення, яке має негативне забарвлення незадоволення.

Вивчення частотних характеристик актуалізації пауз на стиках досліджуваних фрагментів свідчить про те, що переважна більшість стиків фрагментів діалогів, актуалізованих мовцями з вищим і рівним статусом, оформлюється середньою паузою з максимальними показниками її частоти в мовленні вищих за статусом комунікантів (50,00%-67,74%) та при дещо меншій частці в мовленні рівних за статусом комунікантів (40,58%-46,38%). Щодо реалізацій мовців з нижчим соціальним статусом, то тут найвищою рекурентністю відзначається коротка пауза (50,00%-51,92%), яка виконує роль диференційної ознаки вказаної групи аналізованих діалогів.

Разом із тим, коротка пауза займає друге за частотою актуалізації місце в перших двох групах досліджуваних діалогів, оформлюючи в мовленні вищих за статусом співрозмовників (по спадній) стики фрагментів конфліктотвірного й динаміко-подійного (41,94%), аргументативно-дискусійного й попередньо-заключного (35,48%), стратегічно-визначального й конфліктотвірного (25,81%). У реалізаціях мовців рівних за статусом коротка пауза постає другою на стиках усіх фрагментів, досягаючи найвищої позначки на стикові аргументативно-дискусійного й попередньо-заключного фрагментів (49,28%).

Довга тривалість паузи притаманна здебільшого мовленню вищих за статусом комунікантів, де найвищі показники її актуалізації (30,65%) спостерігаються на стикові структурно-семантичних блоків “основна частина–завершення”. У мовленні комунікантів рівних (5,79%-20,29%) і нижчих за статусом (3,85%-7,69%) її рекурентність є незначною. Найбільша частотність перцептивної паузи була зареєстрована на стиках контакто-встановлювального й стратегічно-визначального та попередньо-заключного і власне-заключного фрагментів, де вона слугує засобом забезпечення семантичної зв’язності суміжних фрагментів у межах структурно-семантичних блоків. Найвищі показники її актуалізації на стиках зазначених фрагментів були зафіксовані в мовленні комунікантів з нижчим соціальним статусом: 40,38% і 32,69% відповідно; при меншій частці (23,19% і 21,74%) – у мовленні рівних за статусом комунікантів та при незначній кількості (16,13% і 8,06%) – у мовленні вищих за статусом комунікантів, для якого взагалі характерна більша тривалість паузи порівняно з іншими групами мовців.

На підставі інструментального вивчення закономірностей варіювання тривалості пауз на стиках фрагментів досліджуваних діалогів було встановлено кореляцію тривалості пауз із чинником соціального статусу співрозмовників. Так, для мовлення комунікантів з вищим соціальним статусом властивою є середня (21,43%-50,00%) або коротка тривалість пауз (14,29%-35,71%) при більшій рекурентності середньої. Друге за частотністю місце займає збільшена тривалість пауз, показники якої мають приблизно однаковий відсотковий розподіл (14,29%-21,43%). Крім того, в описуваній групі діалогів найвищою часткою (35,71%) позначена зона максимальної тривалості пауз, яка оформлює стик контакто-встановлювального і стратегічно-визначального фрагментів та є найбільше представленою (7,14%-21,43%) порівняно з двома іншими групами.

В оформленні стиків фрагментів діалогів, актуалізованих мовцями з рівним соціальним статусом, спостерігається домінування середньої зони тривалості пауз (14,29%-42,86%), за виключенням стику конфліктотвірного й динаміко-подійного фрагментів, для якого характерною є збільшена тривалість пауз (35,71%). На відміну від першої досліджуваної групи, у мовленні рівних за статусом співрозмовників простежується перерозподіл частотних показників у бік зон короткої і мінімальної тривалості пауз. Так, в аналізованій групі другою за рекурентністю відзначена коротка й мінімальна тривалість пауз, найвищі відсоткові реалізації яких складають 21,43%-28,57%. При цьому частотність максимальної тривалості пауз є незначною (7,14%-14,29%).

Стосовно мовлення комунікантів з нижчим соціальним статусом, то тут було зареєстровано найвищі показники актуалізації короткої (35,71%) і мінімальної тривалості пауз (35,71%-42,86%). У свою чергу, в організації стиків контакто-встановлювального і стратегічно-визначального та аргументативно-дискусійного й попередньо-заключного фрагментів переважає середня тривалість пауз (35,71%). Крім того, значний відсоток середньої тривалості пауз на стикові аргументативно-дискусійного й попередньо-заключного фрагментів було зафіксовано в усіх трьох досліджуваних групах, що пов’язано з розділовою функцією інтонації, яка реалізується здебільшого при переході від одного структурно-семантичного блока діалогу до іншого. Функціонування середньої паузи на стикові контакто-встановлювального й стратегічно-визначального фрагментів, яке також було відзначено в усіх аналізованих діалогах (21,43%-42,86%), має інше функціональне призначення, а саме: збільшення тривалості паузи підкреслює вагомість прагматичної мети вказаного фрагмента (встановлення мовленнєвого контакту) та надає можливість мовцеві підготувати співрозмовника до обговорення вирішуваної проблеми.

Таким чином, результати акустичного аналізу підтвердили висновок аудиторів про соціолінгвістичну зумовленість паузації в офіційно-діловому діалогічному мовленні. Дані експериментального аналізу підтвердили висновок аудитивного аналізу про те, що з підвищенням соціального статусу мовців спостерігається тенденція до збільшення тривалості паузи. Так, у мовленні співрозмовників з вищим статусом була відзначена найвища рекурентність збільшеної і максимальної тривалості пауз. У свою чергу, для реалізацій мовців з нижчим статусом властивою є коротка й мінімальна тривалість пауз.

Зіставлення результатів акустичного й перцептивного аналізу паузації на стиках фрагментів структурно-семантичних блоків експериментальних діалогів дозволило встановити її інваріантні та варіантні характеристики. Аудитивний та акустичний аналіз підтвердили інваріантність актуалізації пауз середньої та короткої тривалості в офіційно-діловому діалогічному мовленні. Лінгвістична інтерпретація даних експерименту дозволила виявити варіантні характеристики паузації, зумовлені інтегративною дією соціолінгвістичних чинників, зокрема чинником соціального статусу мовців, функціонально-прагматичною спрямованістю фрагментів та їхнім емоційно-прагматичним потенціалом.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Багмут А.Й. Интонация как засіб мовної комунікації / А.Й.Багмут, І.В.Борисюк, Г.П.Олійник. – К.: Наукова думка, 1980. – 243 с.
2. Златоустова Л.В. Общая и прикладная фонетика / Л.В.Златоустова, Р.К.Потапова, В.Н.Трунин-Донской. – М.: Изд-во Московского у-та, 1986. – 304 с.
3. Калита А.А. Просодичне вираження смислу англійських висловлень із середнім емоційно-прагматичним потенціалом // Вісник Київського нац. лінгв. ун-ту. Серія: Філологія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2004. – Т.7, №1. – С. 182–191.
4. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлення: (Монографія). – К.: Вид. центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
5. Кантер Л.А. Системный анализ речевой интонации. – М.: Высшая школа, 1988. – 128 с.
6. Тараненко Л.П. Просодичні засоби реалізації зв'язності тексту англійської прозової байки (Експериментально-фонетичне дослідження): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04; – К., 2003. – 231 с.
7. Шевченко Т.П. Коммуникативные функции социальной вариативности интонации (Экспериментально-теоретическое исследование на материале английского языка): Автореф. дис. ... доктора филол. наук: 10.02.04 / МПШИИЯ им. М.Тореза. – М., 1990. – 48 с.
8. Целшлитис Л.К. Анализ речевой интонации. – Рига: Изд-во Зинатне, 1974. – 272 с.
9. Cool Edit Pro: Program by David Johnston. Version 1.2., 1999. – Syntillium Software Corporation, P.O. Box 62255, Phoenix, FZ 85082 – 2255, USA.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Ющенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми інтонаційної організації мовлення.